

MAREK JURCZYSZYN¹
ORCID ID: 0000-0001-9854-1945

WIZERUNEK NAUCZYCIELA W ŚWIETLE PISM MIECZYŚŁAWA BRZEZIŃSKIEGO

IMAGE OF THE TEACHER IN THE LIGHT OF THE WRITING
OF MIECZYŚŁAW BRZEZIŃSKI

Abstract

Mieczysław Brzeziński (1858-1911), through his activity, laid a sound foundation for the development of teaching staff in kindergartens and in primary schools on the Polish territories under the Russian partition. Brzeziński was convinced that a good elementary school teacher was not only a specialist in teaching pupils to read and write, counting or lecturing about nature, but above all, a mentor. In his opinion, the goal of the teacher's work was not only to transfer knowledge and stimulate children's intellectual and physical development, but also to concentrate on their social, cultural, moral, religious upbringing. The teacher's activities, as Brzeziński contended, should have an integrated character and cover all spheres of the pupil's life.

Keywords: Mieczyslaw Brzezinski teacher, Kingdom of Poland, primary school, education

Abstrakt

Mieczysław Brzeziński (1858-1911) swoją działalnością dał mocne podstawy dla rozwoju kadry pedagogicznej w ochronkach oraz w szkolnictwie początkowym na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim. Z jego rozważań wynika, że dobry nauczyciel szkoły elementarnej to nie tylko specjalista od nauki czytania i pisania, nauki rachunków czy przyrody, ale przede wszystkim wychowawca. Jego zdaniem celem pracy nauczyciela jest nie tylko przekazywanie wiedzy, kształtowanie sprawności intelektualnej i fizycznej, lecz także społeczne, kulturowe, moralne, religijne wychowanie dzieci. Działania nauczyciela powinny być integralne i obejmować wszystkie sfery życia ucznia.

Słowa kluczowe: Mieczysław Brzeziński, nauczyciel, Królestwo Polskie, szkoła początkowa, wychowanie

¹ Marek Jurczyszyn, dr nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, absolwent Instytutu Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Interesuje się historią wychowania katolickiego i historią myśli pedagogicznej. E-mail: marek-jurczyszyn@wp.pl.

WPROWADZENIE

Postać działacza społecznego i pedagoga M. Brzezińskiego (1858-1911) jest niezwykle ważna dla życia społecznego i kulturalnego Królestwa Polskiego II połowy XIX wieku i początków wieku XX. Brzeziński zajmował się praktyczną działalnością oświatową na wielką skalę: Koło Oświaty Ludowej, Polska Macierz Szkolna (dalej: PMS), Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego (dalej: SNP). Jego programy nauczania i wychowania z powodzeniem stosowano w praktyce szkolnej. Cieszyły się także uznaniem na kursach pedagogicznych i w seminariach nauczycielskich przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Stefan Kieniewicz zaklasyfikował go do pokolenia ludzi pracy organicznej i pracy u podstaw (Kieniewicz 1964, 219).

Celem prezentowanego artykułu jest ukazanie wizerunku nauczyciela w świetle pism Mieczysława Brzezińskiego. Najpierw przedstawiony zostanie biograficzny aspekt kształtowania się sylwetki Brzezińskiego jako nauczyciela. Następnie ukazane będą działania, odzwierciedlone w jego publikacjach, dotyczące przygotowania zawodowego nauczycieli szkolnictwa początkowego w Królestwie Polskim na początku XX wieku (seminaria nauczycielskie, kursy). Później poruszone zostaną zagadnienia warunków pracy zawodowej ówczesnego nauczyciela, jego cechy psychofizyczne i wpływ na uczniów w świetle pism Brzezińskiego. W trzeciej części artykułu, dotyczącej wyższości wychowania nad kształceniem, krótko będzie przedstawiona wizja świata i człowieka, jaką miał Brzeziński, rzutowała ona na jego poglądy na temat działalności wychowawczej nauczyciela w polskiej szkole elementarnej funkcjonującej pod presją rosyjskiej administracji rządowej.

1. BIOGRAFICZNY ASPEKT KSZTAŁTOWANIA SIĘ SYLWETKI MIECZYŚŁAWA BRZEZIŃSKIEGO JAKO NAUCZYCIELA

Mieczysław Brzeziński urodził się w Warszawie 6 października 1858 r. w zdeklarowanej rodzinie szlacheckiej jako syn Romualda i Marii z Miśkiewiczów (Archiwum 29/247/874, 45; Chętnik 1930, 10). Miał rodzeństwo: braci Rafała i Zygmunta oraz dwie siostry, Aleksandrę i Marię. Dzieciństwo spędził w miejscowościach podlubelskich Wronów i Bełżyce, gdzie przebywał często z rodzicami (Stemler 1937, 40)².

Brzeziński początkowo uczył się w domu pod kierunkiem rodziców. Później, prawdopodobnie w 1870 r., rozpoczął naukę w gimnazjum realnym w Warszawie. Ponieważ rodzice nie mogli mu zapewnić pełnego utrzymania, dlatego od 15 roku życia zarabiał na swoje utrzymanie przez udzielanie korepetycji w internacie prowadzonym przez Adolfa Dygasińskiego (Brzeziński 1902, 554).

Gimnazjum ukończył w 1876 r. i wstąpił na Uniwersytet Warszawski, zapisując się na Wydział Przyrodniczy. W czasie studiów należał do Towarzystwa

² Swoje młodzięcze przeżycia upamiętnił w poczytnej książeczce *Moje wakacje na wsi* (trzęcie wydanie, Warszawa 1910).

Oświaty Narodowej. Jego antyrządowa działalność doprowadziła do tego, że został osądzony i osadzony w cytadeli warszawskiej. Później trafił do twierdzy w Brześciu Litewskim (Archiwum 29/247/874, 27)³. Studia ukończył w 1884 r.

Następnie złożył wymagane egzaminy nauczycielskie, które nie dawały jednak prawa do pracy w szkolnictwie rządowym. Ponieważ miał już dobrze opanowane metody nauczania i wychowania nabyte we współpracy z Dygasińskim, stał się popularnym nauczycielem prywatnym wśród rodzin kupieckich i przemysłowych Warszawy (Tatarkiewicz i Tatarkiewicz 1979, 173)⁴. Ponadto uczył na tajnych kompletach, gdzie wykładał botanikę. Prowadził także zajęcia z przyrody na kompletach wyrównawczych, które przygotowywały uczniów szkół prywatnych do wyższych klas gimnazjów państwowych.

Stanisław Arct w *Okruchach wspomnień* napisał, że wykłady Brzezińskiego z dziedziny przyrody były porywające i spotykały się z uznaniem (Arct 1962, 128). Ludwik Krzywicki uważał go za człowieka wielkiej głębi moralnej i wysokiej uczciwości. Określał go też przymiotnikami: humanitarny, szlachetny, ujmujący (Krzywicki 1957, 261-262).

Mieczysław Brzeziński zdobył uznanie jako nauczyciel i działacz narodowy w środowisku swojej pracy. Do niego zwracano się często o radę i pomoc, gdy chodziło o założenie z funduszków publicznych nowej szkoły, instytucji pomocy naukowych, pisma popularnego, stowarzyszenia nauczycielskiego. Zasięgano też jego opinii w sprawie zorganizowania kursów pedagogicznych, urządzenia muzeum pamiątek narodowych itp. Liczono się z jego radami w sprawach dotyczących wychowania, nauczania, oświaty i kultury. Był wiceprezesem i kierownikiem sekcji szkolnej PMS (1905-1907) oraz pełnił funkcję prezesa SNP (1905-1906) i redaktora organu prasowego tegoż stowarzyszenia o nazwie „Szkoła Polska” (1906-1907), później „Spraw szkolnych” (1908), a następnie „Wychowania w Domu i Szkole” (1909). Należy dodać, że był także stałym współpracownikiem redakcji dodatku do czasopisma „Polski Łan” o nazwie *Wskazówki dla wychowawczyń i ochroniarek*, który ukazywał się co dwa tygodnie do 1909 r.

W latach 1905-1906 brał udział w organizowaniu instytucji szkolnych, kulturalnych i naukowych: Stowarzyszenia Kursów dla Analfabetów Dorosłych, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Uniwersytetu Ludowego, Seminarium dla Nauczycieli Ludowych, Spółdzielni Pracy „Urania” (Działalność 1911, 116). Zmarł 25 stycznia 1911 r. w Warszawie.

Brzeziński miał przeświadczenie, zgadzając się w tym całkowicie z ks. Grzegorzem Piramowiczem (1735-1801), że wykonywanie pracy nauczyciela jest największym i najszlachetniejszym powołaniem człowieka (Brzeziński 1908, 721). Nie wyobrażał sobie jednak pracy w tym zawodzie bez koniecznego przygotowania

³ Lata 1878-1881, kiedy był więziony, Brzeziński nazwał czasem choroby, cierpienia i upokorzenia. Więzienia carskie słynęły z nieludzkiego rygoru (Archiwum 29/247/874, 27).

⁴ Uczył w przedszkolach warszawskich, od 1901 r. w Szkole Handlowej Zgromadzenia Kupców, w Pszczelinie k. Warszawy, a następnie na kursach pedagogicznych PMS. Prof. Władysław Tatarkiewicz wspominał, że nie zdawał sobie sprawy z tego, że uczący go w przedszkolu jego ubogi kuzyn Mieczysław Brzeziński był „wielkiej miary pedagogiem” (Tatarkiewicz i Tatarkiewicz 1979, 173).

naukowego. Chodziło tu nie tylko o nabycie wymaganych sprawności w zakresie nauczanej przedmiotu, lecz także o zdobycie potrzebnej wiedzy pedagogicznej.

2. ROZWÓJ ZAWODOWY NAUCZYCIELA

2.1. Kształcenie

Brzeziński zorganizował grupę nauczycieli-patriotów w celu ułożenia programu dydaktycznego i wychowawczego seminarium nauczycielskiego. On sam był „duszą” tej pracy. W seminarium mieli być kształceni przyszli nauczyciele szkół wiejskich i małych miast, gdyż tam były największe braki kadrowe. Program nakreślał główne cele działalności „zakładu kształcenia nauczycieli szkół elementarnych”: kształcenie i rozwijanie umysłu oraz umiejętności praktycznych wychowanków, przygotowanie ich pod względem pedagogicznym, metodycznym, moralno-społecznym i fizycznym. Zrealizowanie wyżej wymienionych celów wymagało zastosowania właściwych środków. Zaliczono do nich: plan zajęć, kompetentny personel pedagogiczny⁵, właściwe relacje osobiste panujące wśród członków społeczności seminarialnej oraz zaplecze techniczne i pomoce naukowe.

Od kandydata na nauczyciela wymagano ukończenia czterech klas szkoły średniej, ewentualnie pięcio- lub sześćioletniej szkoły elementarnej. Oczekiwano też dobrego słuchu muzycznego. Program przewidywał 4-letni okres nauki (*Projekt 1906*, 5). Pierwsza połowa tego czasu była przeznaczona na wyrównanie braków w wykształceniu ogólnym, a druga na zapoznanie się z metodyką nauczania poszczególnych przedmiotów i na praktykę w przyseminarjalnej szkole początkowej.

Tygodniowa siatka godzin seminarium nauczycielskiego przewidywała nauczanie religii, nauki moralności (etyki), języka polskiego i piśmiennictwa, historii powszechnej i historii Polski, języka rosyjskiego, matematyki, nauk przyrodniczych, geografii powszechnej i geografii Polski, fizyki, chemii, zasad gospodarstwa wiejskiego, psychologii i pedagogiki, gospodarstwa społecznego, prawodawstwa krajowego, rachunkowości, rysunków. Ponadto program wprowadzał przedmioty typowo praktyczne: kaligrafię, śl. jd, śpiew i muzykę, gimnastykę, gry i zabawy, sporty, prowadzenie zajęć z rolnictwa i ogrodnictwa oraz umożliwiał odbywanie tzw. konferencji pedagogicznych. Uczestnicy tych konferencji zapoznawali się z praktycznymi zasadami prowadzenia zajęć lekcyjnych (*Projekt 1906*, 9). Łącznie planowano 22 przedmioty (16+6).

Na czwartym roku przewidywano 14 godzin praktyk w szkole elementarnej znajdującej się przy seminarium (*Projekt 1906*, 12). Zalecano, aby przed samodzielnym prowadzeniem lekcji seminarzysta najpierw omówił jej strukturę i typ z doświadczonym nauczycielem – hospitantem. Przewidywano także narady nad planem lekcji przedstawionym przez praktykanta na piśmie.

W 1907 r. M. Brzeziński przygotował także program wychowania i nauczania dla Szkoły Ochroniarek podlegającej warszawskiemu Kołu Ziemianek. Szkoła miała

⁵ Program przewidywał oprócz dyrektora co najmniej 3 nauczycieli (z rodzinami) oraz pracowników „usługowych”.

kształcić kierowniczkę ochron (Archiwum 826, 17). Naukę w niej mogły podejmować dziewczęta mające lat siedemnaście i więcej, które ukończyły co najmniej trzy klasy szkoły początkowej. Do głównych zadań szkoły należało: „kształcenie zasad i uczuć religijnych, moralnych, narodowych i społecznych” (Archiwum 826, 17), odpowiednie przekazywanie wiadomości naukowych oraz wyrobienie sprawności fizycznej.

Program składał się z dwóch części. W części pierwszej znalazła się religia, pogadanki obyczajowo-społeczne, literatura, geografia i historia Polski oraz arytmetyka. Znajdująca się na początku religia zawierała elementy formacyjne i poznawcze. Pogadanki obyczajowo-społeczne natomiast podkreślały znaczenie obowiązków człowieka wobec siebie, rodziny i ojczyzny. Położono nacisk na znajomość literatury, geografii i historii Polski oraz ojczystej przyrody. Nauka arytmetyki zawierała także prowadzenie rachunków gospodarskich i domowych. Dział drugi obejmował pedagogikę (zasady fizycznego, moralnego i umysłowego rozwoju dziecka oraz metodykę nauczania), higienę (z podstawami udzielania pierwszej pomocy), rysunki, kaligrafię, śpiew, prace ręczne oraz praktyczne wskazówki prowadzenia gospodarstwa domowego (Archiwum 826, 17-18). Powyższy program był przewidziany do realizacji w ciągu dwu lat.

O M. Brzezińskim jako autorze programu nauczania w powyższej szkole Bella Sandler pisała: „Warto przy tej okazji przypomnieć, że opracowując go, miał on za sobą podwójne doświadczenia, sam był autorem projektów programu dla seminariów nauczycieli ludowych, a poza tym współdziałał dość czynnie przy opracowaniu programu seminarium Stefanii Marciszewskiej jako przewodniczący Wydziału Oświaty Ludowej Polskiej Macierzy Szkolnej” (Sandler 1968, 175).

Wspomniane wyżej seminarium warszawskiego Koła Ziemianek przeznaczone dla nauczycielek ludowych rozpoczęło działalność 16 września 1907 r. w Warszawie (Sandler 1968, 174). Przy szkole funkcjonowała tzw. „ćwiczeniówka”, to jest wzorcowa ochronka. Seminarium nauczycielskie dla chłopców zaczęło funkcjonować od października 1907 r. w Ursynowie pod Warszawą, w dawnej siedzibie Juliana Ursyna Niemcewicza (Seminarium 1907, 713).

Brzeziński angażował się także w działalność ogólnokrajowych kursów wakacyjnych dla pracujących już ochraniarek. Pierwszy odbył się w kwietniu 1907 r. (Sandler 1968, 173).

Jeszcze we wrześniu 1906 r. pedagog znalazł się w gronie organizatorów i wykładowców Warszawskich Kursów Pedagogicznych. Była to pierwsza polska „uczelnia” kształcąca nauczycieli dla szkolnictwa początkowego (Majewski 1959, 46). Dwa lata później Brzeziński zaproponował, aby na kursy warszawskie przybywała przede wszystkim młodzież wiejska i małomiasteczkowa, „ta bowiem, jako z ludu pochodząca, najłatwiej z nim razem pracować potrafi” (Warszawskie Kursy Pedagogiczne 1909, 771). Należy wspomnieć, że słuchacze II i III kursu odbywali dodatkowe zajęcia praktyczne w szkole ćwiczeń, tzw. wzorcówce, którą prowadził nauczyciel – specjalista. Po roku kursy ukończyło przeszło stu nauczycieli. Następnie zostały one zamienione na dwuletnie, a potem trzyletnie. W latach dwudziestych XX w. przekształcono je w Państwowe Seminarium Nauczycielskie im. Stanisława Konarskiego (Laskowski 1923, 5).

2.2. Praca zawodowa

Według Brzezińskiego wzorowy nauczyciel nie kończy swojej edukacji na uzyskaniu dyplomu ukończenia uczelni lub kursów, lecz ciągle uzupełnia i pogłębia swoją wiedzę oraz umiejętności z dziedziny szeroko pojętej pedagogiki poprzez lekturę książek, kontakty i rozmowy z innymi ludźmi, poprzez własne doświadczenie pracy z młodzieżą, tzn. analizuje swoje działania, samodzielnie wypracowuje sposoby postępowania z dziećmi oraz metody prowadzenia zajęć szkolnych i weryfikuje je w praktyce, doskonali także swój warsztat pracy. Z powyższych względów szczególnie zalecał lekturę książki Piramowicza *Powinności nauczyciela* (1787) (Brzeziński 1908, 721). Ponadto uważał, że samo wykształcenie bez dobroci i szlachetności jest społecznie bezwartościowe.

Brzeziński przeanalizował też różne uwarunkowania pracy nauczycielskiej w szkole elementarnej. Zwracał uwagę nie tylko na cechy psychofizyczne nauczyciela, lecz także analizował środowisko jego pracy (np. wyposażenie szkoły w pomoce dydaktyczne, relacje z uczniami i z kierownictwem, współpracę z gronem pedagogicznym) (*Projekt* 1906, 15) oraz jego warunki życia (np. wysokość pensji, mieszkanie, możliwości wypoczynku) (Brzeziński 1905a, 5-7, 12). Dostrzegał różne braki edukacji szkolnej, np. jeden nauczyciel przypadał często na sto i więcej uczniów, za których rozwój intelektualny, moralny i fizyczny był odpowiedzialny. Niskie zarobki nauczyciela na wsi powodowały, że nie mógł on wyżywić nawet swojej rodziny. Pensja wystarczała nierzadko tylko do połowy miesiąca. Trudną sytuację materialną pogłębiały ponadto różne naciski władz zaborczych. Dotyczyło to szczególnie polskiego szkolnictwa prywatnego. Wpływało to negatywnie na pracę dydaktyczną i wychowawczą całej szkoły. Byli nauczyciele z powołania oraz tacy, którzy nie powinni byli pełnić tej funkcji. Brzezińskiemu zależało na nauczycielach głęboko ideowych, którzy nie zrażali się niekorzystnymi warunkami życia i pracy zawodowej (Brzeziński 1910, 340).

W latach odwilży politycznej 1905-1907, gdy zaistniały warunki dla rozwoju polskiego szkolnictwa prywatnego, Brzeziński zaproponował, aby pensja nauczyciela szkoły początkowej na wsi wynosiła 265 rubli (Brzeziński 1906a, 257). Według jego projektu szkoły ludowej pracę nauczyciela miała nadzorować Rada Szkolna. Wyboru członków Rady dokonywali sami rodzice wraz z właścicielem szkoły (np. członkowie miejscowego Koła PMS) (Brzeziński 1905a, 11; 1906c, 2). W swoim projekcie szkoły prywatnej miejskiej zaproponował, aby kontrolę nad pracą nauczycieli sprawował kierownik szkoły (Brzeziński 1906b, 106). Brzeziński jako czołowy działacz PMS budował w ramach tej organizacji własne projekty i programy polskiej szkoły elementarnej publikowane na łamach „Szkoły Polskiej”, a także w osobnych wydaniach. Do najważniejszych należały: *Projekt szkoły ludowej prywatnej* (1905), *Projekt Ustawy i programu szkoły początkowej wiejskiej prywatnej* (1906), *Ustawa i program szkół początkowych miejskich prywatnych* (1907), *Projekt programu nauk w szkole wyższej miejskiej dla chłopców* (1907).

W oparciu o powyższe projekty organizacyjno-programowe zaczęło funkcjonować polskie niezależne elementarne szkolnictwo prywatne. Wyjątkową aktywność w tej dziedzinie przejawiała Macierz Szkolna, z którą Brzeziński ściśle współpracował.

Od lipca 1906 do lipca 1907 r. złożono do Warszawskiego Okręgu Naukowego 1247 podań o pozwolenia na otwieranie takich placówek. Tylko 681 próśb zostało rozpatrzone pozytywnie (Stemler 1926, 10). Nauką zostało objętych w 1907 r. 61 908 uczniów (Stemler 1926, 20). W jednej szkole uczyło się przeciętnie 90 dzieci. Było to dużo w porównaniu z placówkami rządowymi. Robiono jednak różne utrudnienia, np. żądano od nauczycieli corocznych świadectw o prawomyślności, których wydawanie odwlekano całymi miesiącami. Dla przykładu, od lipca 1906 do kwietnia 1907 r., na 226 podań o zatwierdzenie nauczycieli, tylko 61 uzyskało akceptację władz rosyjskich (Stemler 1926, 11). Z końcem 1907 r. rozpoczął się okres tzw. reakcji stołypinowskiej. W tym czasie wiele polskich instytucji kulturalnych i oświatowych zostało rozwiązanych, m.in. PMS (1908). Nie pozwalano na zakładanie szkół, które uznano za nielegalne, a wszystkie projekty programów szkolnych i publicznych występów obejmowała cenzura policyjna. W tej sytuacji trzeba się było uciekać do działalności tajnej.

Zdaniem Brzezińskiego kształcenie i wychowanie w szkole początkowej nie polega tylko na nauce czytania, pisania i przyswojeniu prostych rachunków. Pierwszym zadaniem moralnego i obyczajowego wychowania młodzieży jest budzenie miłości Boga, rozwijanie uczuć religijnych, gdyż – jak twierdził – stanowi to fundament wychowania człowieka (Brzeziński 1908, 763). Według niego powyższy nakaz moralny dotyczy wszystkich nauczycieli i całego programu wychowawczego szkoły, który powinien być „głęboko religijnym” (Brzeziński 1908, 763). Kolejnym zadaniem nauczyciela jest nieustanne zachęcanie i „ćwiczenie młodzieży w cnotach, wprawianie jej w dobre obyczaje i w spełnianie obowiązków względem rodziny, szkoły, kolegów i całego otoczenia” (Brzeziński 1908, 763).

Według Brzezińskiego ochranianie dzieci przed złem i przeciwdziałanie złu poprzez stosowanie różnego rodzaju kar jest mało skuteczne w wychowaniu. Nie był on zwolennikiem stosowania kar fizycznych. W tamtych czasach było to *novum*. Twierdził, że nie spełnia właściwej roli wychowawczej informowanie podopiecznych o zasadach etyki, jeśli nie jest ono poparte wykonywaniem czynów wartościowych moralnie (Brzeziński 1908, 763). Nie w teorii, nie w karaniu, ale we wdrażaniu dzieci do moralnego działania tkwi istota wychowania.

Zdaniem Brzezińskiego ważne jest uczenie dzieci miłości bliźniego, cierpliwości, posłuszeństwa, sprawiedliwości, wrażliwości na potrzeby innych poprzez zaangażowanie w konkretne wydarzenia z życia klasy, szkoły, rodziny i środowiska lokalnego (Brzeziński 1908, 763). Była to prekursorska koncepcja angażowania młodzieży do zadań społecznych w naturalnych okolicznościach.

Zauważył, że dziecko może okazać swoje „dobre serce” i „ćwiczy się” w „postępkach” moralnych, gdy bierze udział w konkretnych zdarzeniach. Jeśli nie umożliwi mu się takiego działania, nauczyciel jest zmuszony omawiać „teoretycznie” przykłady postaw moralnych, posługując się opowiadaniem ustnym, ewentualnie czytaniem fragmentu utworu literackiego (noweli, powieści). Wskazywał, żeby korzystać z bogactwa literatury polskiej, której czytania zaborcy zabraniali (Brzeziński 1908, 764). Brzeziński był przekonany, że zastosowanie powyższych

wskazówek w pracy nauczycielskiej wpłynie pozytywnie na rozwój umysłu, woli i uczuć uczniów, na postęp cywilizacyjny społeczności wiejskich i miejskich oraz na przyszłość całego kraju. I dodawał optymistycznie: „No, ale jeszcze nic straconego: przecież to jest w mocy naszej!” (Brzeziński 1908, 764).

Według Brzezińskiego nauczyciel jest ojcem dla swoich uczniów, których wychowuje i naucza. Wiąże się to z odpowiednim traktowaniem podopiecznych. Potwierdzeniem tej tezy jest stanowisko Mieczysława Brzezińskiego, który pisał: „Kto nie jest obdarzony łagodnością, cierpliwością i dobrocią, kto nie kocha dzieci, kto nie ma dla nich ojcowskiego serca, ten niech się nie podejmuje ciężkiego nauczycielskiego obowiązku” (Brzeziński 1908, 722). Wzorowy nauczyciel powinien wykonywać swój zawód z godnością. Oznaczało to, że tylko dobrymi obyczajami i roztropnym postępowaniem może zjednywać sobie rodziców oraz miłość i wdzięczność uczniów. Powinien także wyróżniać się pobożnością, sprawiedliwością i życzliwością dla innych, być „szermierzem dobra i światła” w społeczeństwie (Brzeziński 1908, 722). Życie nauczyciela powinno być przykładem nie tylko dla wychowanków, lecz także dla całego otoczenia.

Według Brzezińskiego szkoła początkowa będzie dobrym miejscem dla formacji moralnej i intelektualnej młodzieży, jeśli posiada stosowne sprzęty, książki i pomoce naukowe, a przede wszystkim jeśli ma odpowiedniego nauczyciela. Brzeziński był przekonany, że podstawą wychowania i nauczania w szkole jest dobry nauczyciel. Uważał, że od nauczyciela zależy kształt wychowawczy szkoły i jej poziom kształcenia. Jego zdaniem dobry nauczyciel tworzy w szkole atmosferę życzliwości, przyjaźni i współpracy. Jest inspiratorem pracy rozumnej, pełnej miłości, zapału i „dzielności” (Brzeziński 1908, 721). Twierdził, że nauczyciel „z powołania” może swoją pracą i zaangażowaniem zrekompenzować nieodpowiednie podręczniki i książki, złą administrację, a nawet różne mankamenty programów nauczania i wychowania (Brzeziński 1908, 721).

3. O WYŻSZOŚCI WYCHOWANIA NAD KSZTAŁCENIEM

W XIX w. funkcjonowały, podobnie jak w czasach współczesnych, różne poglądy na temat istoty ludzkiej, np. idealizm niemiecki, który określał człowieka jako absolutny rozum, czy materializm, naturalizm albo ewolucjonizm, które traktowały człowieka jako organizm biologiczny zdeterminowany przez prawa przyrodnicze. Z błędnej wizji człowieka wynikały błędne i uproszczone koncepcje wychowania i nauczania (Nowak 2008, 22; Galek 2005, 57).

Brzeziński przyjął judeochrześcijańską wizję człowieka jako istoty stworzonej przez Boga na Jego obraz i podobieństwo. W myśl tej koncepcji człowiek posiada duszę nieśmiertelną, która jest fundamentem jego życia, „myśli w nim i czuje” oraz „rządzi wszystkim, co on robi” (Brzeziński 1892, 64). Według niego dusza stworzona przez Boga jest najważniejszym elementem składowym człowieka. Bóg jako Stworzyciel człowieka jest najgłębszym uzasadnieniem i ostatecznym celem wszelkich działań ludzkich. Przy opisie świata przyrody Brzeziński odnotował, że „nad tym wszystkim rozpostarł panowanie najdoskonalszy, najrozumniejszy twór Boży: człowiek” (Brzeziński 1893,

3). Więcej, twierdził, że to wszystko, co Bóg stworzył, w tym człowieka, mocą swoją utrzymuje także przy życiu (Brzeziński 1920, 3). Przyjęcie takiej wizji świata i człowieka musiało rzutować na sposób pojmowania spraw społecznych i pedagogicznych.

Z kontekstu historycznego jasno wynika, że zagadnienia wychowawcze, a szczególnie pedeutologiczne Brzeziński ujmował w perspektywie potrzeb ówczesnego szkolnictwa i wychowania młodych pokoleń Polaków, zwłaszcza na wsi. Istotne jest także, że na zjawiska wychowawcze patrzył z punktu widzenia katolika.

W ocenie świadków jego życia i pracy Brzeziński był nauczycielem wybitnym, artystą w swojej specjalności (Działalność⁶ 1911, 2, 110). Nauki przyrodnicze nie były dla niego celem, ale środkiem do tego, by uczyć patrzenia na świat, wzbudzać miłość do ziemi rodzinnej i otoczenia, wyrabiać spostrzegawczość, pomysłowość i krytycyzm. Uważał, że nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy, lecz także kształcenie zdolności intelektualnych, predyspozycji, nawyków, wywoływanie pozytywnych emocji, „rozwiniecie umysłów młodzieży i rozgrzanie ich serc” (Działalność 1911, 2, 110; por. Misiaszek 2009, 23)⁷. Rzutowało to na jego koncepcję pracy w zawodzie nauczyciela.

Dzisiaj zauważa się niebezpieczeństwo prymatu nauczania nad wychowaniem, co odbija się negatywnie na całym procesie edukacyjnym szkoły (Konarzewski 2007, 286). Tym bardziej należy podkreślić, że Brzeziński wyznaczył nauczycielom szczególną rolę w procesie wychowawczym. Pisał: „Obowiązkiem twoim jest nie tylko podawać dzieciom przepisane wiadomości, lecz przede wszystkim powinieneś przez wychowanie religijne i obywatelskie wykształcić je na ludzi, obywateli i chrześcijan. Ludzi dla społeczeństwa, obywateli – dla ojczyzny, chrześcijan – dla Boga” (Brzeziński 1905b, 910).

Wymieniał główne zasady dydaktyki szkolnej: dobre przygotowanie się do prowadzenia lekcji, powtórki z uczniami przerobionego materiału i dostosowanie toku zajęć, rysunków, eksponatów i innych pomocy naukowych do poziomu pojęciowego, umysłowego i duchowego dzieci. Obowiązkiem nauczyciela jest także zajęcie wszystkich uczniów na lekcji. Ma on być wyrozumiały, bezstronny i sprawiedliwy. Powinien zadbać o higienę ciała i umysłu uczniów oraz dawać dobry przykład. Inspiracją do wypełniania powyższych wskazań dydaktyczno-wychowawczych może być tylko autentyczna miłość do dziecka. Nauczyciel, który jest jej pozbawiony, nie powinien pracować w swoim zawodzie. Brzeziński stawiał wychowawcom i nauczycielom wysokie wymagania pedagogiczne i moralne (Brzeziński 1905b, 910).

Zdaniem Brzezińskiego brak w ówczesnym społeczeństwie polskim ludzi z mocnym i wyrobionym charakterem był skutkiem złego wychowania (Bystrzycki 1887, 146). Stąd brało się jego przekonanie, że całe szkolnictwo i środowiska wychowawcze powinny wyrabiać u młodzieży silną wolę i wytrwałość w osiągnięciu założonych wcześniej celów.

⁶ Autorem artykułu pt. *Działalność pedagogiczna ś.p. Mieczysława Brzezińskiego* był prawdopodobnie główny redaktor pisma „Wychowanie w Domu i Szkole” Lucjan Zarzecki (1873-1925).

⁷ Zbliżony styl myślenia i pracy pedagogicznej prezentował wcześniej propagator idei nauczania elementarnego Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827).

Zdaniem Brzezińskiego działania wychowawcze nauczyciela winny obejmować: a) kształtowanie zdrowego, silnego i zręcznego ciała, b) wzbogacanie rozumu wiadomościami niezbędnymi do życia i pracy oraz „uzdolnienie umysłu do dalszego rozwoju”, c) „wyrobienie uczuć dobrych, szlachetnych, społecznych, a wyćpienie uczuć złych”, d) „wyrobienie woli tak, aby była sprężystą, niezłomną, uzdolnioną do czynów pożytecznych i uczciwych, a oporną przeciw wszelkiemu złu” (Brzeziński 1901, 773). Brzeziński uwzględniał aspekt duchowy, fizyczny, moralny i intelektualny wychowania. W związku z tym w kwestii przygotowania zawodowego nauczycieli i edukowania uczniów zalecał wspomaganie integralne, tzn. „całościowe”, rozwoju osoby.

PODSUMOWANIE

Według Brzezińskiego dobry nauczyciel szkoły elementarnej powinien spełniać określone warunki. Po pierwsze – powinien być przede wszystkim dobrze i sumiennie przygotowany merytorycznie w zakresie nauczanego przedmiotu, a także w dziedzinie metodyki nauczania. Pomocne okazywały się w tym względzie m.in. seminaria nauczycielskie i kursy pedagogiczne. Ważne było też pokorne słuchanie mądrych rad uznanych autorytetów w dziedzinie edukacji i wychowania. Istotną rolę odgrywało ciągle dokształcanie się i osobisty namysł nad tym, co się słucha, czyta, studiuje. Po drugie – dobry nauczyciel kocha swoją pracę, jest obdarowany łagodnością, cierpliwością i dobrocią, kocha także dzieci, ma dla nich „ojcowskie” serce. Po trzecie – powinien być wzorem nieposzlakowanych obyczajów, roztropności, życzliwości dla innych, a także umiejętności zjednywania sobie szacunku i poważania rodziców oraz miłości i wdzięczności uczniów. Z pism Brzezińskiego wynika, że działania wychowawcze nauczyciela powinny obejmować wszystkie sfery życia wychowanka. Oznaczało to, z jednej strony – przekazywanie wiedzy, rozwijanie zdolności intelektualnych i sprawności fizycznych, a z drugiej, co było szczególnie preferowane i stawiane na pierwszym miejscu, kształtowanie u dzieci uczuć i popędów szlachetnych: miłości Boga i ludzi, ukochania ziemi rodzinnej, ćwiczenie ich w cnotach, wprawianie w dobre obyczaje oraz w spełnianie obowiązków wobec rodziny, szkoły, kolegów i całego otoczenia. Brzeziński rozumiał, że wychowanie powinno obejmować wszystkie obszary rozwoju: fizyczny, umysłowy, społeczny, kulturowy, moralny, religijny. Podkreślał, że kształtowanie wewnętrznie zintegrowanej osobowości wymaga komplementarności działań nauczyciela ważnych dla zbawienia jednostki ludzkiej, dla dobra innych i dla dobra wspólnego. Brzeziński przyczynił się w sposób szczególny do rozwoju kadry pedagogicznej w ochronkach oraz w szkolnictwie początkowym na ziemiach polskich zawładniętych przez Rosję.

Działalność Brzezińskiego w sferze edukacji i wychowania skłania do refleksji. Współczesne prądy pedagogiczne podkreślają znaczenie wartości w wychowaniu, a jednocześnie relatywizują je, subiektywizują, co uniemożliwia odpowiedzenie na potrzeby wychowawcze człowieka. Dla przykładu, ważnym postulatem nurtu neo-odwieceniowego, emancypacyjnego i antypedagogiki jest wyzwolenie wychowanka. Jest ono jednak rozumiane jako wyzwolenie od wszystkiego: od absolutów, stałych

prawd, niezmiennych zasad, nawet od samego wychowania uznawanego jako przy-
mus i przemoc wobec dziecka. Nurt neooswieceniowy (laicki) kładzie nacisk na roz-
wój intelektualny i kształtowanie postawy krytycyzmu. Jednym z celów wychowa-
nia w pedagogice emancypacyjnej jest rozwijanie postawy nieustannego wątpienia,
sceptycyzmu i braku zaufania, zwłaszcza w kwestiach religijnych i politycznych. Do
tego dodaje się potrzebę wdrażania do tolerancji, gotowości do dialogu oraz otwie-
rania się na nowy sposób doświadczania świata i wypowiedane we własnym imieniu
wartości. Kształtowanie takich postaw prowadzi do negacji istnienia prawdy obiek-
tywnej, do odrzucania zasad, praw i wartości, a w konsekwencji do subiektywizacji
rzeczywistości (Kukołowicz 1993, 57). Dlatego ważne jest przypomnienie takich po-
staci nauczycieli, niekoniecznie z kręgu naukowej pedagogiki, jak Mieczysław Brze-
ziński, którzy preferowali autentyczne wartości i właściwe cele wychowania odpo-
wiadające na potrzeby społeczne i narodowe Polaków w zakresie wychowania dzieci
i młodzieży w trudnym okresie zaborów.

BIBLIOGRAFIA:

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Rada Główna Opiekuńcza, Program Szkoły Ochroniarek PM S. pod opieką Warszawskiego Koła Ziemianek, 826, 17-18.
- Archiwum Państwowe w Krakowie. *Akta C. K. Dyrekcji Policji w Krakowie (1849-1919) dotyczące Mieczysława Brzezińskiego*, 29/247/874, 27, 45.
- Arct, Stanisław. 1962. *Okruchy wspomnień*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Brzeziński, Mieczysław. 1892. *Jak zbudowane jest ciało człowieka*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Brzeziński, Mieczysław. 1893. Pogadanki o powietrzu. *Zorza*, 8, 3.
- Brzeziński, Mieczysław. 1901. Słowo wstępne o tym, co to jest wychowanie. *Zorza*, 32, 773.
- Brzeziński, Mieczysław. 1902. Ś.p. Adolf Dygasiński. *Zorza*, 24, 554.
- Brzeziński, Mieczysław. 1905a. *Projekt szkoły ludowej prywatnej*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Brzeziński, Mieczysław. 1905b. Szkolnictwo ludowe w Szwajcarii. *Zorza*, 34, 910.
- Brzeziński, Mieczysław. 1906a. Ile kosztowały budynki szkoły wiejskiej w Garbowie? *Szkoła Polska*, 7, 257.
- Brzeziński, Mieczysław. 1906b. Projekt szkoły prywatnej miejskiej dla chłopców. *Szkoła Polska*, 3, 106.
- Brzeziński, Mieczysław. 1906c. *Projekt Ustawy i programu szkoły początkowej wiejskiej prywatnej*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Brzeziński, Mieczysław. 1908. Dobry nauczyciel – dobra szkoła! *Pobudka*, 37, 721-723; 39, 763-764.
- Brzeziński, Mieczysław. 1910. Ś.p. Faustyna Morzycka. *Zorza*, 22, 340.

- Brzeziński, Mieczysław. 1920. *Krótką nauka o ciałach przyrody martwej, ich własnościach, przemianach i znaczeniu*. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Bystrzycki, Kazimierz. 1887. Farysy demokracji. *Głos*, 10, 146.
- Chętnik, Adam. 1930. *Mieczysław Brzeziński, jego życie i praca*. Warszawa: „Księgarnia Polska” Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej.
- Działalność pedagogiczna śp. M. Brzezińskiego. 1911. *Wychowanie w Domu i Szkole*, 2, 110.
- Galek, Czesław. 2005. *Mysł pedagogiczna Bolesława Prusa na tle pozytywizmu polskiego*. Zamość: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji.
- Kieniewicz, Stefan. 1964. *Dramat trzeźwych entuzjastów. O ludziach pracy organicznej*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Konarzewski, Krzysztof. 2007. O wychowaniu w szkole. W: *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. Krzysztof Kruszewski, 271-330. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krzywicki, Ludwik. 1957. *Wspomnienia*, t. 1. Warszawa: Czytelnik.
- Kukołowicz, Teresa. 1993. Nowe koncepcje wychowania. *Chrześcijanin w świecie*, 4, 53-58.
- Laskowski, Wacław Skarbimir. 1923. O Mieczysławie Brzezińskim. *Siew*, 38-39, 2-4; 41, 1-5; 42, 4-6.
- Majewski, Dionizy. 1959. *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*. Wrocław-Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Misiaszek, Kazimierz. 2009. O miłości wychowawczej. W: *Wychowanie to dzieło Miłości*, red. Eugeniusz Jankiewicz, 19-27. Zielona Góra: Ogólnopolskie Stowarzyszenie Nauczycieli „Warsztaty w Drodze”.
- Nowak, Marian. 2008. Błąd antropologiczny i jego konsekwencje dla nauczania i wychowania. W: *Prawda o człowieku wyzwaniem dla polskiej szkoły*, red. Eugeniusz Jankiewicz, 18-39. Zielona Góra: Ogólnopolskie Stowarzyszenie Nauczycieli „Warsztaty w Drodze”.
- Projekt Programu Seminarium dla nauczycieli szkół elementarnych*, red. Paweł Sosnowski et al. 1906. Warszawa: Księgarnia Polska.
- Sandler, Bella. 1968. *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Seminarium nauczycielskie w Ursynowie. 1907. *Szkoła Polska*, 19, 713.
- Stemler, Józef. 1926. *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy z 20-lecia działalności (1905-1925)*. Warszawa: Polska Macierz Szkolna.
- Stemler, Józef. 1937. Brzeziński Mieczysław. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. Władysław Konopczyński, 40-41. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Tatarkiewicz, Teresa i Władysław Tatarkiewicz. 1979. *Wspomnienia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Warszawskie Kursy Pedagogiczne dla przygotowania nauczycieli ludowych. 1909. *Zorza*, 49, 771-772.